

सामाजिक न्याय आणि आर्थिक विकास

प्रा. बी.जे कुकडे¹, प्रा. सौ. संगिता यशवंत पाटील²

¹समाजशास्त्र विभाग, तुळजाभवानी महाविद्यालय, तुळजापूर जि. धाराशिव

²समाजशास्त्र विभाग, आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, कडेपूर ता. कडेगांव जि. सांगली

Corresponding Author - प्रा. बी. जे कुकडे

DOI - 10.5281/zenodo.10939278

प्रास्ताविक :

न्याय ही बहुआयामी संकल्पना आहे. स्वातंत्र्य बंधुत्व आणि समता ही न्यायाची अविभाज्य अंगे आहेत. ख्रिस्तपूर्व काळात ग्रीक तत्त्ववेत्ते प्लेटो आणि अॅरिस्टॉटल त्यानंतर जॉन रॉल्स आणि कार्लमार्क्स यांनी न्यायाच्या संकल्पनेबाबत आपले सिद्धांत मांडले आहेत.

सामाजिक न्याय ही मोठी आणि अविरत चालणारी प्रक्रिया आहे. अविरत या अर्थाने की, समाजात अद्यापही सामाजिक न्याय पूर्णपणे स्थापित झालेला नाही. सामाजिक न्याय ही नीतिमूल्यांवर आधारलेली संकल्पना आहे. कोणत्याही समाजात त्रासाने, वेदनेने त्रासलेले व्यक्ती किंवा व्यक्तीसमूह असतात, वेदना आणि त्रासमुक्त समाज निर्माण करणे हा सामाजिक न्यायाच्या संकल्पनेचा व्यापक उद्देश असतो. सामाजिक न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी दुःख आणि समस्याग्रस्त लोकांना संघटित करून न्याय मिळवण्यासाठी सतत प्रयत्न करणे हा मार्ग सामाजिक न्यायाचा आहे. परंतु, विध्वंसक प्रयत्न किंवा आंदोलने सामाजिक

न्याय प्राप्त करण्याचे योग्य माध्यम नव्हे. सामाजिक न्यायाची प्राप्ती लोकशाही मूल्यांच्याचौकटीत आणि सनदशीर मार्गाने झाली पाहिजे,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा हा नारा दिला, महात्मा गांधी यांनी समाजाला संघटित होण्याचे आवाहन केले, लोकमान्य टिळकांनी समाजाला संघटित होण्याचा मंत्र दिला, कार्लमार्क्स यांनी जगातील कामगारांनो एक व्हा, हा नारा दिला. या सर्वांचेच सूत्र सामाजिक न्यायाचे होते. समाजव्यवस्था आणि सामाजिक व्यवस्थापनाशी संबंधित सामाजिक न्यायाची संकल्पना आहे. समताधिष्ठित समाजाच्या निर्मितीकडे जाणारी ही संकल्पना आहे. जागतिक स्तरावर 20 फेब्रुवारी हा 'सामाजिक न्याय दिवस' म्हणून संयुक्तराष्ट्र संघटनेने जाहीर केला आहे. 2009 पासून त्याची अमलबजावणी केली जात आहे. महाराष्ट्र शासनाने 26 जून हा 'सामाजिक न्याय दिन' म्हणून राजर्षी शाहू महाराज यांच्या जयंतीनिमित्त घोषित केला आहे.

‘सामाजिक न्याय म्हणजे शोषण विरहित समताधिष्ठित न्याय समाजाची निर्मिती होय.’

विकासपिडीया या साधनां चा आधार घेण्यात आला आहे.

शोध निबंधाची उद्दिष्टे :

- 1) सामाजिक न्यायाची संकल्पना लक्षात घेणे.
- 2) सामाजिक न्यायाचे स्वरूप आणि व्याप्ती अभ्यासणे.
- 3) आधुनिककाळात सामाजिक न्यायाची उपयुक्तता व आर्थिकरण तपासणे
- 4) सामाजिक न्यायाचे महत्व लक्षात घेऊन आर्थिक विकास अभ्यासणे.

शोधनिबंधाची गृहितके :

- 1) सामाजिक न्यायाची संकल्पना व्यापक आहे
- 2) सामाजिक न्याय ही बहुआयामी संकल्पना व्यापक आहे.
- 3) सामाजिक न्याय व आर्थिकता ह्या अविरत चालणाऱ्या प्रक्रिया आहेत.
- 4) सामाजिक न्याय साध्य करण्याची अनेक माध्यमे आहेत.
- 5) सामाजिक न्याय हा सक्षम लोकशाहीचा आधार आहे.

संशोधन पद्धती/तंत्र:

प्रस्तुत शोधनिबंध हा द्वितीयक साधन सामग्रीवर आधारित आहे प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी संदर्भग्रंथ मासिके, विक्रिपिडीया आणि

विषय विश्लेषण :

आधुनिक काळात जागतिकीकरणाची प्रक्रिया अधिक विस्तारत आहे. जागतिक नागरिक ही संकल्पना मोठ्या गतीने वाढताना दिसते आहे. जागतिक पातळीवर सर्वांगीण प्रगती करणे हा उद्देश 'सामाजिक न्याय' या संकल्पनेचा आहे. गरिबी, बेरोजगारी, वर्णभेद, लिंगभेद जातीभेद, धर्मभेद, पंथभेद शिक्षण असमानता, सामाजिक विषमता, आर्थिक विषमता यामुळे सर्वसमावेशक विकासाची संकल्पना साध्य होताना दिसत नाही. जागतिक स्तरावर असे चित्र असल्याचे लक्षात येते. सर्वसमावेशक, सर्वांगिन विकास साध्य करण्यासाठी 'सामाजिक न्याय' ही प्रक्रिया अधिक गतिमान करणे गरजेचे आहे.

वैयक्तिक, सामाजिक, संस्थात्मक आणि शासकीय पातळीवर सामाजिक न्यायाची प्रक्रिया राबवली जाते. अनेक प्रकारच्या समाजाभिमुख कार्यांमधून सामाजिक न्याय साध्य करणे शक्य आहे. समाजात अनेक घटक वंचित् उपेक्षित, दुर्लक्षित असतात. अनेकदा अशा घटकांच्या दैनंदिन गरजा देखील पूर्ण होत नाहीत. अशा घटकांना आपल्या गरजा सहज पूर्ण करता याव्यात व समाजात सन्मानाने जगता यावे यासाठी 'सामाजिक न्याया'ची भूमिका महत्त्वपूर्ण ठरते. सामाजिक न्यायाची संकल्पना मानवी हक्काला जोडली जाणे आवश्यक असते. मानवी हक्कांच्या

अभावी समाजातील हा घटक नाराज असतो. त्यांच्या मनात व्यवस्थेबद्दल असंतोषाची भावना असते हा असंतोष कमी करण्यासाठी सामाजिक न्यायाची प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण कार्य करते.

समाजाच्या अनेक क्षेत्रात उपेक्षित वंचित घटक आहेत. त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. असे समूह सहसा असंघटित असतात यामध्ये दलित, अल्पसंख्यांक आदिवासी, खिया, अपंग (दिव्यांग), निराधार, बालकामगार, कामगार, शेतमजूर, अशिक्षित, कुपोषित, झोपडपट्टीत वास्तव्य करणारे, वृद्ध संकटग्रस्त शेतकरी, शेतमजूर स्त्रिया, दारिद्र्यात जीवन जगणारे, विषमतेचे बळी, कुप्रथांचे बळी यांचा समावेश होतो. या सर्व घटकांच्या अनेक समस्या आहेत. अशा घटकांना संघटित करून त्यांना मानवी हक्काची जाणीव करून देणे व सनदशीर मागनि मागण्या मांडणेव त्या पूर्ण करून घेणे ही सर्व प्रक्रिया सामाजिक न्यायासाठी आवश्यक आहे. वेठबिगारी, गुलामगिरी, श्रीमंताची गुलामगिरी यापासून मुक्त समाज हे ध्येय 'सामाजिक न्याय' या संकल्पनेचे आहे. सामाजिक न्यायाचे वातावरण तयार करणे हे शासनाचे काम आहे.

भारताच्या संविधानात समाविष्ट असलेली सामाजिक न्यायाची संकल्पना ही समाजातील असंतुलन नष्ट करून कल्याणकारी राज्यात प्राधान्य देणारी आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय राज्यघटनेत सामाजिक न्यायाला अनन्यसाधारण महत्त्व दिले आहे. डॉ. आंबेडकरांना नवसमाज व्यवस्था अपेक्षित होती. मानवमुक्तीचा

नवसमाज निर्माण करून सामाजिक न्याय विविध पातळीवर कसा मिळेल याकडे डॉ. आंबेडकरांचा कटाक्ष होता. जातीचे उच्चाटन झाल्याशिवाय सामाजिक न्याय प्रस्थापित होणार नाही असे डॉ. आंबेडकरांना वाटत होते.

सामाजिक न्यायामुळे घडून येणारे आर्थिक बदल:

1. सामाजिक न्यायामुळे प्रत्येक व्यक्तीला आर्थिक विकासात समान संधी
2. प्रत्येकाला रोजगाराच्या समानसंधी.
3. व्यवसाय स्वतंत्र.
4. समान काम समान वेतन.
5. सामाजिक न्यायामुळे महिलांचा आर्थिक स्तर उंचावतो.
6. स्त्री शोषणाला पायबंद बसतो.
7. देशाच्या दरडोई उत्पन्नात सर्वांचा सहभाग वाढत जातो.
8. शाश्वत विकासाला पोषक वातावरण निर्माण होते.
9. सामाजिक न्यायामुळे साधनांचे विक्रंद्रीकरण होते.

निष्कर्ष (समारोप) :

1. सामाजिक न्याय व आर्थिकरणाचे प्रक्रिया सतत चालणारी आहे.
2. मानवी हक्काच्या पुर्तते शिवाय सामाजिक न्याय पूर्ण होणार नाही.

3. लोकशाही मार्गाने सामाजिक न्यायाची पुर्तता होऊ शकते
4. सामाजिक न्यायामुळे असंघटीत क्षेत्रातील लोकांचा आर्थिक स्तर उंचावतो

संदर्भ ग्रंथ :

1. भारतीय समाज (संरचना और परिवर्तन) – एस.एल. दोशी, पी.सी.जैन.
2. भारतीय अर्थशास्त्र- कवि मंडन
3. अधुनिक राजकीय विश्लेषण- प्रा.रा.अ.तिसारे, प्रा.चि. घांगरेकर
4. राज्यशास्त्रातील मुलभूत संकल्पना- प्रा. डॉ. शैलेद्र देवळाणकर.